MONEDELE ORAŞULUI TYRAS ŞI PREZENŢA LOR ÎN SPAŢIUL PRUTO-NISTREAN

Sergiu MATVEEV

Pentru spaţiul dintre Prut şi Nistru, rolul cel mai important de model al lumii civilizate în antichitate îl deţinea oraşul Tyras. Atât pentru perioada veche a oraşului, în contextul relaţiilor dintre greci, pe de o parte, şi sciţi şi geţi, pe de alta, cât şi în perioada târzie când în mediul barbar se va forma şi se dezvolta cultura Sântana de Mureş-Černjachov, iar oraşul îşi va reveni după atacul devastator al detaşamentelor conduse de Burebista, urmată de antrenarea în complicate procese politice în partea de nord-vest a Mării Negre cu participarea barbarilor şi a Imperiului Roman.

Tyras – colonie milesiană fondată la limita secolelor VI-V a. Chr. pe malul limanului Nistrului în cursul inferior al acestuia. Graţie aşezării geografice, putea controla navigaţia şi comerţul pe această arteră importantă pentru negustori în a doua jumătate a mileniului I a. Chr. – primele secole ale erei creştine, pe linia est-vest dintre Olbia şi Histria, iar pe fluviul Nistru spre nord în mediul barbar. La începutul secolului I a. Chr. a avut de suferit în urma campaniei geţilor conduşi de Burebista împotriva polisurilor greceşti, pentru ca la mijlocul sec. I p. Chr. să nimerească sub autoritatea Romei (undeva între Nero şi Domiţian). Această situaţie s-a păstrat până în perioada lui Septimius Severus, când prin 211 garnizoanele romane au părăsit oraşul. După mijlocul secolului III p. Chr. Tyras va fi cucerit de către goţi şi va deveni unul dintre centrele importante controlate de barbari până la finele secolului al IV-lea, când va fi devastat de huni.

Baterea monedei în Tyras demarează în secolul IV a. Chr., cel mai curând în al doilea sfert al secolului respectiv. Monede din perioada autonomă sunt foarte puţine şi rare. Foarte săracă în monede este şi perioada elenistică, de la mijlocul secolului III a. Chr. şi până la campania geţilor conduşi de regele Burebista. Emiterea monedei proprii se reîncepe pe timpul împăratului Domiţian (81-96), apogeul fiind atins pe timpul lui Septimius Severus (197-211). În această perioadă, monedele sunt foarte calitative, deseori devansându-le prin acurateţea imaginii şi pe cele olbiene. Ultimele monede în Tyras sunt emise pe timpul împăratului Alexander Severus (218-235), perioadă după care controlul asupra oraşului este preluat de goţi. Ca rezultat al unei cercetări de peste 100 de ani a mai multor savanţi a monedelor din Tyras în anul 2006 N.A. Frolova a publicat unul dintre cele mai depline cataloage cu descoperirile de monede ale Tyrasului.

Cea mai amplă cercetare a monedelor din Tyras aparţine cunoscutului numismat A.N. Zograf, care a identificat cinci grupe principale de monede:

1. Monede de argint, datate cu a doua jumătate a secolului al IV-lea.

2. Monede de aramă, datate cu a doua jumătate a secolului IV – sfârşitul secolului III a. Chr.

3. Monede din aur, stateri cu efigia regelui Lysimachos, sfârşitul secolului III – începutul secolului II a. Chr.

4. Monede de aramă, datate cu începutul secolului II – mijlocul secolului I a. Chr.

5. Monede din timpul împăraţilor romani (Domiţian – Alexander Severus).

Monedele primei grupe, drahme – aveau pe avers chipul zeiţei Demetra redată relativ standardizat, cu mici devieri ale unghiului de reprezentare, iar pe revers o bovină însoţită de inscripţia TYPANΩN, greutatea lor varia între 5,88-4,87 gr., regăsindu-şi corespondenţe în sistemul ponderal eginet, puţin diminuat ca greutate, cunoscut şi la Pantikapaion, Sinope şi alte polisuri din regiunea Mării Negre. Pe lângă monedele cu etnicon, se întâlnesc şi piese anepigrafice; din grupul respectiv fac parte şi monede legenda cărora constă din diferendele A, B, Γ, Δ, E şi abrevierile ΦI şi NE. Grupul respectiv a avut drept model monedele oraşului Cyzicos. Aceste monede au fost emise o perioadă redusă de timp, circa 30 de ani la mijlocul secolului al IV-lea.

Grupa a doua, formată de monede din aramă, a avut două etape de emisie: mijlocul secolului IV – sfârşitul secolului III a. Chr. şi secolul II – prima jumătate a secolului I a. Chr. Piesele din prima emise aveau dimensiunile mari, cu o greutate de circa 12 gr., aversul prezentând chipul zeului râului Tyra cu coarne pe cap (pentru imaginile zeului fără cornițe E. Turovskij şi E. Kolisničenko consideră că e vorba mai curând de reprezentarea Demetrei sau a lui Apollo), reversul prezenta ori capul unui cal cu căpăstru, însoţit de inscripţia TYPA, ori un bou. Paralel cu ele circula şi un nominal mai mic cu o greutate de cca 6 gr. cu chipul lui Heracles imberb pe avers şi a unui bovideu în picioare pe revers. Piesele respective sunt datate cel mai timpuriu de V. Anochin, E. Turovskij şi E. Kolisničenko cu anii 370-360 a. Chr., cei din urmă admiţând şi o dată chiar mai timpurie. Legendele perioadei timpurii redau câteva forme ale numelui oraşului: TYPA, TYPANO, TYPANΩN.

Mijlocul secolului III a. Chr. va marca o criză a economiei polisului, determinată de factori interni, dar şi de realităţile politice, şi demografice din mediul barbar al spaţiului pruto-nistrean. În decursul secolelor III-II a. Chr. se vor produce şi monede de calitate redusă cu greutatea de 2-2,5 gr şi 1,5 gr. Monedele de aramă din emisia târzie, bătute începând cu secolul II a. Chr., aveau pe avers chipul diferiţilor zei, dintre care se remarcă Demetra, Apollo, Dionisos, Hermes, Atena, Heracles, Asclepios şi zeului râului Tyra, reversul lor era la fel de variat: capsula unui mac, strugure, peşte, instrumente muzicale (liră, harpă), cornul abundenţei etc. Chipul Demetrei va fi unul

dominant în perioada elenistică, fiind de fiecare dată însoţit de o coroniţă din două spice de grâu, coroniţă care se regăseşte şi pe mai multe reversuri conturând numele oraşului. Motivul Apollo cu lira, întâlnit pe mai multe monede, era mai curând un tribut simbolistic adresat oraşului metropolă Milet. Majoritatea pieselor din perioada târzie vor avea legenda separată în două rânduri T-Y/P-A.

Cea de-a treia grupă venea să facă faţă necesităţilor de nominaluri mari în perioada elenistică. Începând cu secolul III a. Chr., mai multe polisuri din regiunea pontică, printre care Sinope, Bisantium, Odessos, Histria, Kallatis, Tomis, încep să confecţioneze monede cu chipul lui Alexandru Macedon şi Lysimachos. Încercări modeste de a completa această listă au făcut-o şi responsabilii de confecţionarea monedei din Tyras. Aceste monede postume erau o continuitate a stocurilor epuizate de monede macedonene originale din perioada de după Alexandru Macedon. Pe reversul lor era reprezentată Atena aşezată pe tron sub care se remarcă literele TY, asociate de A.N. Zograf cu numele oraşului emitent.

Din seria a patra, care constituie şi cele mai târzii monede, pot fi evidenţiate monedele cu Apollo – vultur pe fulgere, şi Atena – taur, fapt care ar indica anumite relaţii de supunere a oraşului lui Mitridates Eupator în timpul războiului cu Roma. Ele ar putea fi ultimele monede ale oraşului emise în perioada autonomă. În scurt timp va urma atacul distrugător pentru mai multe polisuri din nord-vestul Pontului Euxin, inclusiv pentru Tyras, efectuat de geţi sub conducerea lui Burebista.

Revenirea Tyrasului din urma acestui atac a fost mai lentă faţă de polisurile vecine cu o economie mai avansată. Cu toate acestea, la Tyras au fost identificate un număr mic de monede din bronz de foarte proastă calitate cu chipul lui Octavian Augustus pe avers şi un vultur cu legenda ΤΥΡΑΝΩΝ pe revers. După care a urmat o perioadă de contramarcare a pieselor romane, iniţial cazuri deduse ale sesterţilor şi aşilor lui Claudius cu inscripţia ΤΥΡ. Includerea în limitele Imperiului a Tyrasului în timpul dinastiei Iulia-Claudia este încă discutată, mai ales în contextul activităţii deosebite a legatului Tiberius Plautius Silvanus. Numărul mare de monede romane imperiale timpurii contramarcare în Tyras vorbeşte, în opinia lui V. Anochin şi N. Son, despre un ajutor financiar acordat de romani oraşului undeva după anul 50 p. Chr. Singura monedă locală cunoscută din această perioadă cvasiautonomă are chipul unui bărbat cu părul lung (Nero?) pe avers şi etniconul ΤΥΡΑΝΩΝ, iar pe revers textul ΙΕΡΑC CΥΝΚΛΗΤΟΥ în mijlocul unei coroane. Piesa prin elementele sale ar sugera un anumit eveniment important în relaţiile dintre statul roman şi Tyras. Din perioada domniei lui Vespasian datează baterea la Tyras a unui număr redus de monede cu chipul împăratului pe avers şi un vultur însoţit de legenda ΚΑΙCΑΡΟC CΕΒΑCΤΟΥ pe revers.

Doar în perioada lui Domiţian Tyras îşi va reface monetăria proprie, confecţionând monedă din bronz. Aceste monede erau tipice pentru oraşele controlate de Imperiu, pe avers aveau chipul împăratului cu titulatura respectivă, iar pe revers numele oraşului. Cu anumite întreruperi aceste monede au fost confecţionate o perioadă îndelungată până pe timpul împăratului Alexander Severus. Întreruperile ar corespunde perioadelor: Nerva-Traianus, Marcus Aurelius, Macrinus-Elagabalus. Cauzele lor ar fi diverse, explicaţia cea mai realistă fiind legată de practicile de control al cantităţii de monede realizate de unii împăraţi romani. În ciuda numărului aparent mare de piese din perioada dintre dinastiile Fravienilor şi a Severilor, comparativ cu alte oraşe ale aceleiaşi provincii Moesia, monetăria Tyrasului era una foarte modestă. Cele mai diverse serii corespund domniilor lui Caracala şi Septimius Severus, evidenţiindu-se tendinţa de dispariţie a nominalurilor mici şi favorizarea celor mai mari în cazul celui din urmă. Tendinţa respectivă era una comună pentru tot Imperiul în contextul demarării crizei secolului al III-lea. Ridicarea economică a Tyrei în timpul domniei lui Septimius Severus este explicată de o inscripţie din s. Korotnoe, care relatează despre confirmarea de către împărat a dreptului de scutire a impozitelor pentru negustorii din Tyras. Cea din urmă perioadă va fi şi cam singura în care monetăria Tyrasului va prevala prin diversitate şi se va apropia numeric de cea a Olbiei. Dintre figurile cele mai preferate în perioada respectivă pentru revers se regăseşte cea a eroului Heracles sau diferite elemente ale cultului eroului respectiv, urmat de cea a lui Dionisos. Dar în acest caz s-au suprapus tradiţiile religioase ale oraşului cu personajele considerate protectori ai familiei Severilor. Anumite elemente ale monedelor parcă ar sugera legături cu perioada autonomă a oraşului: spice de grâu, struguri etc. Elementele secundare ale monedelor din Tyras, tipologia nominalurilor denotă legătura lor cu oraşele aflate mai la vest, în componenţa provinciei Moesia. Deci relaţiile economice din microzona respectivă erau o continuitate a celor din perioada autonomă a oraşului. În perioada finală, spre deosebire de alte oraşe, nominalurile Tyrasului erau legate de anumite imagini, astfel: nominalul de patru unităţi era reprezentat de zeiţa Cybele, însoţită de doi lei, cel de trei unităţi – de zeiţa Tyche, două unităţi – imaginea vulturului, o unitate şi jumătate – chipul Atenei şi o unitate – Heracles, doar într-un singur caz Heracles a fost înlocuit prin Hermes. Faţă de alte oraşe-polisuri greceşti mai puternice, monede fără chipul împăratului, Tyras nu a confecţionat. După stoparea oficială a baterii de monede proprii, prin ordinul împăratului Maximinus (235-238) către toate oraşele provinciale, în Tyras încă cel puţin câteva decenii se vor afla în circulaţie monede romane şi monede ale unor oraşe vecine, deseori contramarcate cu imaginea unui strugure. Ca urmare a cercetărilor arheologice în Tyras au fost descoperite

şi monede mai târzii, emise de diferiţi împăraţi între Gordianus III (238-244) şi Diocleatianus (284-305), dar până la reforma monetară din anul 294. Lipsa monedelor din secolul al IV-lea ne vorbeşte despre un proces de trecere la gospodăria naturală după preluarea controlului asupra oraşului de către goţi. Faptele menţionate scot în evidenţă o dată în plus rolul secund al oraşului în relaţiile economice, dar şi politice din regiune.

În afară de moneda proprie, la diferite etape în Tyras circulau şi monede străine. Cele mai vechi fiind monedele din electrum ale oraşului Cyzicus şi staterii de aur macedoneni. Din rândul celor din urmă, cele mai vechi datează cu perioada de domnie a regelui Lysimachos (cca 360-281), urmaş al lui Alexandu Macedon, care începând cu anul 306 şi-a atribuit şi titlul de *basileu*. În afară de ele, săpăturile arheologice pe teritoriul oraşului au scos în evidenţă monede din Olbia, Histria, Tomis, Kallatis şi alte polisuri, iar către limita erelor şi emisii ale unor regi traci. Aceste descoperiri ne induc la presupunerea că Tyrasul era inclus mai activ în comerţul cu polisurile din partea nord-vestică a Mării Negre cu un comerţ care ceda considerabil celui al polisurilor vecine: Histria şi Olbia, fiind mai curând axat pe o economie de tranzit.

Mediul barbar al spaţiului pruto-nistrean, cu excepţia zonei limitrofe polisului, a documentat foarte puţine descoperiri de piese originare din Tyras. Din perioada autonomă sunt cunoscute două descoperiri singulare, ambele în microzona complexului muzeal Orheiul Vechi şi un tezaur.

Repertoriul descoperirilor:

Butuceni, în anul 1948 în ruinele unei locuinţe de pe cetăţuia getică de la Butuceni a fost descoperită o monedă din aramă din Tyras datată cu sfârşitul secolului IV a. Chr. (Нудельман 1975, 47).

Trebujeni, în anul 1957 pe o aşezare din secolele IV-III din apropierea cetăţuii de la Butuceni a fost descoperită o monedă din aramă din Tyras datată cu mijlocul secolului III a. Chr. (Нудельман 1975, 47).

Doroţcaia, în anul 1965 a fost descoperit un tezaur compus din 128 de drahme din Tyras, datând cu începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului IV a. Chr. (350-340 a. Chr.), 156 de monede din Histria şi 6 imitaţii ale monedelor histriene (Нудельман 1975, 47).

Cele două piese de pe cetăţuia Butuceni şi sitului din apropierea ei posibil să demonstreze un rol aparte deţinut de acest centru rezidenţial, militaro-politic al geto-dacilor în raport cu oraşul de pe malul limanului Nistrului. Numărul mare de monede tyrasiene descoperite la Doroţcaia este o excepţie care încă urmează să-şi găsească explicaţia istorică, dar şi în acest caz ele au fost totuşi devansate numeric de piese din Histria. Monumentele arheologice ale populaţiilor barbare din primele patru secole ale erei creştine din spaţiul dintre Prut şi Nistru se împarte în trei zone delimitate de cele două Valuri ale lui Traian. În cele două părţi aflate spre nord, descoperiri de

monede ale Tyrasului sau cu contramărci ale Tyrasului nu sunt cunoscute, chiar dacă sunt prezente peste 20 de ateliere monetare din tot cuprinsul Imperiului, inclusiv Londinium sau Alexandria. În cea sudică, din care fac parte teritoriile de la sud de Valul lui Traian de Jos şi cele alăturate oraşului Tyras, moneda de bronz tyrasiană este prezentă în cazul a patru tezaure, dintre care două din ***Tyras*** cu 55 şi 143 de piese şi altele două din ***Šabo*** (9 ex.) şi ***Vypasnoe*** (4 ex.). Prin descoperiri izolate au fost colectate 103 exemplare, dintre care 101 pe teritoriul oraşului propriu-zis şi altele două la ***Mologa*** şi ***Jovtyj Jar*** (r. Tatarbunar). Cu excepţia celei din urmă, descoperită pe teritoriul r. Tatarbunar, toate celelalte descoperiri sunt în limitele polisului sau apropierea imediată a lui.

Numărul foarte redus de monede tyrasiene în mediul barbar se explică, pe de o parte, prin lipsa de monede în Tyras în secolul al IV-lea, perioada de avânt a culturii arheologice Sântana de Mureş-Černjachov, iar pe de alta, de baterea exclusivă a monedelor din bronz, în condiţiile în care a fost dovedită o predilecţie a barbarilor din perioada respectivă faţă de monedele din argint, mai ales a celor de până la începutul secolului III p. Chr.

Astfel, analiza descoperirilor pieselor monetare din cele două perioade mari de batere a monedelor în Tyras (perioada autonomă şi cea romană), au scos în evidenţă faptul că în ciuda unei activităţi monetare relativ avansate a Tyrasului, arealul de răspândire a monedelor sale rămâne a fi unul foarte redus. Partea dominantă a comerţului fiind una de tranzit, pe când producţia locală urma să facă faţă preponderent necesităţilor interne ale polisului.

Bibliografie:

Popa A., Ciobanu L., *Moneda romană în Basarabia (ghid metodic)*, Chişinău, 2003.

Анохин В.А., Клад монет начала III в. н.э. из Тиры, in: SCN, 1975, vol. 6, p. 63-67.

Анохин В.А., *Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья*, Киев, 1989.

Анохин В.А., Пушкарев В.П., *Античные монеты из Тиры*, в: Нумизматика и сфрагистика, 1965, № 2, с. 194-201.

Гилевич А.М., Античные иногородние монеты из раскопок Херсонеса, в: Нумизматика и сфрагистика, 1951, № 15, с. 3-61.

Зограф А.Н., Античные монеты, МИА, №16, Москва, 1951.

Зограф А.Н., Монеты Тиры, Москва, 1957.

Карышковский П.О., Клейман И.Б., *Древний город Тира: Историко-археологический очерк*, Киев, 1985.

Карышковский П.О., Коциевский А.С., *Античные монеты из раскопок Тиры,* в: Античная Тира и средневековый Белгород, Киев, 1979, с. 88-98.

Нудельман А. А., *Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавской ССР*. Вып. 8. Кишинёв, 1976.

Нудельман А. А., *Очерки монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древних времён до образования феодального молдавского государства)*. Кишинёв, 1985.

Сон Н.А., *Тира римского времени*, Киев, 1993.

Туровский Е.Я., Колесниченко Е.А., *Хронология монет независимой (автономной) Тиры,* in: Stratum plus, №3. 2014.

Фролова Н.А., *Каталог монет античной Тиры*. Москва, 2006.